

Уляна Гнідець,
кандидат філологічних наук,
доцент Інституту гуманітарних і соціальних наук НУ «Львівська політехніка»,
Президент Центру дослідження літератури для дітей та юнацтва

ЛІТЕРАТУРА ДЛЯ ЮНАЦТВА: ПРОСТОТА І СКЛАДНІСТЬ (на прикладі роману «Маргаритко, моя квітко» Крістіне Нестлінгер)

У статті підносяться актуальні проблеми розвитку літератури для юнацтва в Україні, здійснюється спроба концептуалізувати окреме поняття «література для юнацтва», характеризуючи його крізь призму «ускладненої простоти» нарративного дискурсу, зокрема на прикладі роману для дівчат «Маргаритко, моя квітко» Крістіне Нестлінгер. У статті розкривається проблема двозначності літератури для юнацтва, яка, з одного боку, базується на основі ще не дорослого досвіду попереднього прочитання, а з іншого - є містком у реальний дорослий світ.

Ключові слова: література для юнацтва, простота мови, складність тем, почуття дорослості, емансипація дівчат, двозначність.

Hnidets U.S.

LITERATURE FOR YOUTH: COMPLICITY AND SIMPLICITY (on the example of novel «Gretchen Sackmeier» by Christine Nüstlinger)

In the article are raised problems of evolution of literature for youth in Ukraine, the is an attempt to conceptualize the separate notion of «Literature for youth», describing it through the prism of «complicated simplicity» in the narrative discourse, in particular, on the example of the novel for girls' «Gretchen Sackmeier» Christine Nüstlinger. In the article are raised questions of ambiguity of literature for youth, which, on one hand is structured on the basis of not grown up previous reading experience, on the other - is a bridge in the real adult world.

Keywords: literature for youth, simple language, the complexity of issues, a sense of adulthood, emancipation of women, ambiguity.

Простота означає досягнення максимального ефекту мінімальними засобами.

Коїчі Кавана

Треба робити настільки просто, наскільки це можливо, але не простіше.

Альберт Ейнштейн

Найскладніше досягти простоти.

Леонід Сухоручков

Сьогодні література для юнацтва перебуває на зламі суспільної комунікативної парадигми в Україні загалом. Тоді як статус і тенденції розвитку літератури для дітей (дитячої літератури) є вже доволі визначеними (в цьому напрямку здійснено, зокрема, і декілька фундаментальних вітчизняних досліджень такими науковцями як Емілія Огар, Мирослава Прихода, Лідія Мацевко-Бекерська, Борис Шалагінов, Ольга Папуша, Уляна Гнідець, Наталія Марченко, Лілія Овдійчук, Тетяна Качак та ін.), поняття літератури для юнацтва досі практично не розглядалося як окреме літературне явище. Також це поняття жодним чином не висвітлюється у вітчизняних літературознавчих словниках (лише «дитяча література» та «література для дітей»). Тільки віднедавна почали окремо підносити питання щодо літературних зацікавлень підлітків на окремих фахових обговореннях та на сторінках масових видань. Тональність дискусії задала журналістка Вікторія Сорокопуд, яка взяла інтерв'ю у Галини Борисівни Конашко - директора єдиної в Києві Миської спеціалізованої молодіжної бібліотеки «Молода гвардія». Галина Конашко влучно і справедливо стверджує: «Дуже важливо дати книжку вчасно. Тим більше, що кожна хороша книжка відкривається потроху - в дитинстві ти можеш не побачити того, що бачиш у зрілому віці. Мета читання - щоразу інша. В літературі є такий феномен, коли пишеш ніби для дорослого, а читач знаходиться серед дітей, або навпаки, пишеш для молоді (як було з Толкіном), а зачитуються дорослі. Сучасні підлітки завантажені навчальною програмою, насиченою об'ємними творами. Це непогано. Але часто їх читають тільки для того, щоб не отримати двійку. На те, що цікаве, залишається обмаль часу. У підлітків стільки запитань до цього життя! Вони охоче беруть психологічну літературу або видання, присвячені міжособистісним стосункам. Це їм цікаво. Але в кожній віковій групі до нас свої запитання. Підлітки 12-14 років просять щось про тварин і рослини. ...П'ятнадцятилітні сьогодні повально захоплені фантастикою і фентезі. Це досить захоплива й легка література, але водночас мені дуже жаль, що наукова фантастика поживає в бозі. Тепер «у моді» сказання й казки. Найбільше читають, звісно ж, Толкіна і Роулінг. Дуже популярні в підлітків Олді, Перумов, Лук'яненко, Хічкок, Люк Бессон, Кінг, Ємець, Діксон, Дяченки, з якими ми дружимо, Роберт Аспрін. Часто запитують Йена Пірса, Гессе, Бербера, Ерланда Ру, Зюскінда, Мураками, Коельо, Куртьє, Берроуза, Баха, Ріверу, Бегбедера, Пелевіна, Єфремова, Блайтона. З цікавістю читають і українських авторів. Марію Матіос, Жадана, Покальчука, Дереша беруть найчастіше підлітки 17-18 років.... Із задоволенням читають детективи, хоча ми намагаємося давати переважно ті, в яких менше крові і більше інтелекту, - наприклад, Акуніна, Конан Дойля, Агату Крісті і т.ін. Останніми роками дуже часто запитують різноманітні психологічні тести, а також книжки про психологію стосунків. Дуже популярна книжка Джона Грея «Чоловіки з Марса, Жінки з Венери». Ми намагаємося бути достойним джерелом інформації.» [5].

Підлітковий період для людини - це особливий час у становленні її самосвідомості. Як стверджує відомий український психолог Олександр Скрипченко, дитина саме «в цей період визначає певне соціальне зростання по відношенню до визначення нової «внутрішньої позиції», в основі якої лежить прагнення бути відповідальним за

себе, свої особистіші якості, свої погляди і здатність самостійно відстоювати власні переконання. Підліток сензитивний до свого духовного зростання, а тому він починає інтенсивно просуватися в розвитку всіх ланок самосвідомості. Самосвідомість у цьому віці вже включає в себе всі компоненти самосвідомості дорослої людини. Почуття дорослості виникає на основі розвитку особистісної рефлексії. Підліток завдяки останній прагне осмислити і переосмислити свої домагання на визнання; визначитися у соціальному просторі - осмислити свої права і обов'язки: переосмислити для себе ретроспективу власного життєвого досвіду, проаналізувати значущість реального - «тут і тепер», заглянути в особисте майбутнє. Він зацікавлено рефлексує на себе та інших, співвідносячи притаманні йому особливості з проявами однолітків і дорослих... Отже, почуття дорослості - це ставлення підлітка до себе як до дорослого... У зв'язку з цим у підлітка виникає внутрішнє прагнення (яке в нього постійно закріплюється) - якомога швидше ствердитися у світі дорослих» [4]. Усвідомлення дорослим письменником подібних конотацій у дітей із почуттям дорослості значно ускладнює і сам процес створення окремого послання до такої неоднозначної аудиторії: людей, які вже не і дітьми, але не стали ще по-справжньому дорослими.

З цього приводу вартує також навести спостереження, викладені відомим українським літературознавцем Борисом Шалагіновим після ознайомлення його у 2007 ро ці, в рамках Міжнародного наукового симпозіуму, з матеріалами як українських, так і зарубіжних розвідок в галузі літератури для дітей та юнацтва: «Якщо зарубіжні гості говорили переважно про дитячу літературу, то українські вчені досліджували тему дитинства в сучасній «дорослій» літературі, - в основному, західній. Найбільшою була група американців. Це й зрозуміло. В літературі США тема дитинства є традиційною з часів Марка Твена і мало не провідною в літературі ХХ століття. Якщо тим часом абстрагуватися від проблем художності, то картина дитинства у відображенні літератури останніх десятиліть має такий вигляд. Це досить пізні дорослішання. Підліток не поспішає розставатися з дитинством. Йому комфортно в його дитячому світі. Він боїться потрапити у світ дорослих, який повністю чужий для нього, боїться багатьох проблем, необхідність розв'язання яких втягує його в якийсь штучний, протиприродний, відчужений стан. Цей стан ставить під загрозу ті сторони його існування, якими він дорожить найбільше: свободу (зокрема від будь-яких зобов'язань перед іншими), фантазування, природність і нескутість емоційних і фізичних відправлень, відкритість щодо іншої особи, жадобу дедалі нових засліплюючих вражень. Але серед сторін такого стану - і не обов'язковість роздумів, не обов'язковість самостійного прийняття рішень. Проте життя піддає підлітка суворим випробуванням, ламає його, перетворюючи на безгласний елемент ворожого йому суспільства. Відбувається процес важкого дорослішання, - часом у вигляді насильницької «конформізації», але часом - і пробудження самосвідомості. Тоді наприкінці твору герой замислюється над собою, починає несміливо аналізувати оточення. На цьому автор ставить три крапки... Але багато підлітків просто не хочуть дорослішати. Таким є новітнє явище «псевдоінфантильності». Досягнувши уже дорослого віку, тінейджер свідомо відмахується від проблем дорослого світу і, як метелик у коконі, ховається у свій власний, виплеканий світ напівдитячих мрій і фантазій. Але зсередини цей кокон уже давно зруйнований. Тінейджер може переконувати себе і оточення у своїй «дитинності», «грати роль» дитини, але його гризе недитяча тривога, він занурений в невротичний стан. Проте, з огляду на те, що світ його переживань штучно обмежений і стиснутий, духовний досвід штучно стримується, а рефлексія навмисно виганяється, тінейджер при всьому бажанні не може розв'язати проблеми, що неминуче навалюються на нього. Закінчується це повним неврозом з усіма наслідками (наркоманія, суїцид), або духовним розпадом. Так життя ще на самому порозі дорослості перетворюється

на страждання.» [6, 166-171]. Не можна не погодитися з вищевказаними ознаками, спостерігаючи за розвитком сучасного підлітка, який народився в нинішній Україні вже емансипованим і занадто дорослим водночас. Такий підліток не хоче більше «дитячої літератури», а й «доросла» його відлякує своєю постмодерною депресією... Ні одна, ні друга не відтворюють реальних проблем підлітка, не відповідають на його нагальні запитання. Юнацтво сьогодні перебуває у «підвішеному» стані, залишене наодинці із своєю рефлексійною спроможністю.

Вікторія Сорокопуд поцікавилася справжніми літературними зацікавленнями підлітків: «Керуючись виключно думками тінейджерів на книжкових форумах, у блогах та онлайн-щоденниках, ми спробували скласти список тем, які приваблюють сучасного підлітка. На першому місці в ньому - ранній секс і емоційно-фізіологічна готовність до першого сексуального досвіду. Потім - наркотики та життя «під кайфом», трохи далі - особливості виживання в «тусні», де є і віртуальна любов, і прагнення влади, і жорстокість однолітків, анорексія, і, дуже часто, невіра в себе... Звісно, істини в останній інстанції немає. Той опановує науку пліч-о-пліч із Гаррі Поттером, той мандрує безкрайною Північчю в пошуках золотого пилу, а третій у тиші читального залу ознайомлюється зі структурою ДНК. Літературні уподобання й інтереси підлітків - різні, головне, щоб вони завжди пам'ятали: справжня книжка - це не просто купка сторінок в обкладинці. Це маленька провідна зірка.» [5]. Такі, згідно зі стереотипним педагогічним розумінням, аморальні, брутальні зацікавлення підлітків переважно замовчуються, не обговорюються в суспільстві, ними просто легковажать або нехтують. Хоча саме ці теми спричинюють у підлітків розвиток «почуття дорослості», внутрішнє бажання ствердитися у світі дорослих: чи-то як позитивна, чи як негативна особистість - не важливо. Важливо для підлітків те, щоб їх взагалі визнали як вже достатньо дорослих рівноправних людей. За це, фактично, і йде у них внутрішня боротьба. Вони не хочуть чути від дорослих ні схвалення, ні осуду. Вони хочуть, щоб їх сприймали як дорослих, які «вже знають» все про все і мають власні уявлення про «добро» і «зло». Підлітки, звісно, не розуміють, що недавно отриманий великий обсяг інформації про світ ще не збалансований у їхній уяві і не все вони можуть адекватно сприймати, спираючись на свій ще невеликий такий досвід «дорослого», в їх розумінні, життя.

Як один з найкращих в сенсі усвідомлення дорослими реальних проблем підлітків є твір однієї із найпопулярніших у світі австрійської письменниці Крістіне Нестлінгер «Маргаритко, моя квітко» (1981). Центральна фігура роману - 14-річна дівчина Маргарита Марія Закмаер, в описі якої талановита письменниця з першої ж сторінки розгортає дівочу підліткову проблему: «Важко сказати, чи була вона товстою, бо це, зрештою, як і багато чого іншого в житті, - річ відносна... На уроці фізкультури, поряд зі сухою, як тріска, Евеліною та пласкою, як дошка, Сабіною, Маргарита почувалася неймовірно тлустою, грубою за бочку з гусячим смальцем. Удома ж, біля тата, мами, Гансика й Меді, вона здавалася собі доволі стрункою та зграбною особою» [3, 3]. А оскільки всі члени сім'ї Маргарита були дуже грубими, то сусіди їх з насмішкою називали «Заки-Рюкзакі». Маргарита добра учениця, але ненавидить, як і всі товсті дівчата, урок фізкультури і вишукує усі можливості, щоб не відвідувати його. Мати розуміє її: «У нас, грубасиків, комплекс неповноцінності! Хіба ж ми винні?» [3, 4]. Уже із самого початку авторка ставить реальну проблему у творі: не так фізичну, як психологічну, яка переслідує юну дівчину в процесі її дорослішання. І при цьому у неї «сімейно» закладається комплекс неповноцінності, який не дає їй можливості ні відкрито спілкуватися з однокласниками, ні навіть мріяти про залицяння гарного хлопця, що у такому віці вже є дуже актуальною потребою. І це потаємне бажання любові, якої Маргариті так бракує в реальних стосунках з ровесниками (вони переважно висміюють її неординарний вигляд), дівчина ховає за сторінками дешевих бестселерів: у

вільний час дівчина «читала романи з життя аристократів, але потайки, бо соромилася цього» [3, 6]. І соромилася не через те, що це «не модно» серед друзів, а через те, що «коли тато і мама роками сміються з тітоньки Емми, яка читає оте дрантя про «кровлюбов», то не наважишся визнати за собою такий гандж» [3, 15]. І в цих словах, знову ж таки, криється «уся правда» про «читання» серед підлітків. Вони читають, але читають «таємну» літературу, літературу не ту, яка «рекомендована» батьками чи педагогами, а ту, яка може заповнити вакуум, що утворився у свідомості або душі цих дорослих дітей внаслідок не з'ясованих ще ними запитань, або ж сформованих комплексів неповноцінності, як от у Маргарити.

«Маргаритко, моя квітко» - це відверто «дівчачий» роман нового емансипованого суспільства, суспільства кінця ХХ ст., коли в системі життя людей відбувається переоцінка цінностей, зокрема тих, що стосуються сімейних відносин. При цьому переосмислюється роль батька у сім'ї, зокрема ставиться під сумнів його авторитаризм; висвітлюється прагнення матері вивільнитись від рутини виключно хатніх обов'язків. Так, спокійна сімейна ідилія обривається, коли Маргаритина мама, яка до цього часу була лише домогосподаркою, вирішує схуднути і змінити своє життя. І не тому, що вона не подобається своєму чоловікові, а тому, що підпадає під вплив своєї емансипованої шкільної товаришки Марії-Луїзи. Вона сідає на дієту, планує влаштуватися на соціальну роботу, не розповідаючи про це нікому з рідних. Маргарита підтримує маму в її намірах, але батько і брат - ні. Сім'я перестає бути осередком затишку та гармонії. У таких творах описується напрута, конфлікти, безпорадність, спричинені розкріпаченням жіночого начала. Чоловіки ні за яких обставин не хочуть миритися із втратою матері чи доньки в ролі вигідної служниці, тобто з тим, що їм, чоловікам, тепер доведеться порівну розділяти сімейні обов'язки зі своїми жінками. «Маргаритко, моя квітко!» - це історія паралельної емансипації доньки та матері. Але такі або схожі історії (наприклад, представлені у творах провідних письменниць німецькомовного світу - Ренате Велш, Юти Ріхтер, Кірстен Бойє та ін.) - інтенціонально не демонструють якісь конкретні моделі, які б мали служити за взірць, а репрезентують гострий соціальний реалізм.

Твір підносить реальні проблеми дівчини-підлітка, яка одночасно переборює комплекс неповноцінності, переживає власне сексуальне становлення, власні внутрішні світоглядні рефлексії, перше захоплення, перше розчарування, першу справжню любов, а разом з тим спостерігає становлення матері як особистості і вперте неприйняття цього батьком і братом. Однак підтримка матері безперечно допомагає їй у такому складному віці, зокрема, її розуміння, вміння спілкуватися, а часом і просто промовчати. Важливу роль відіграє у стосунках матері-доньки довіра.

Література для підлітків (юнацтва) - це особливий специфічний феномен, який формується за власними, відмінними від літератури для дітей і літератури для дорослих, законами. З одного боку, її наративний дискурс структурується простотою мовлення з урахуванням попереднього дитячого досвіду прочитання, а з іншого, - його ідеологія ініціації переповнена «дорослістю» реалістичних тем. Тут фігурує постійне поняття двозначності.

У системі вивчення сучасної літератури для дітей та юнацтва виділяють парадигмальні зміни в світоглядній системі європейської людини. Про ці зміни, пов'язані з емансипацією суспільства, розкріпаченням жінок і дітей, вивільненням їх з-під гніту авторитарного патріархального режиму йдеться у ґрунтовних наукових працях таких зарубіжних літературознавців як Г-Г. Еверс, Б. Кюммерлінг-Майбауер, В. Штефенс, М. Ніколаєва, Дж. Штефенс, Р. Селл та ін. Зокрема, вони досить повно розкриті в дисертаційному дослідженні «Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на прикладі німецькомовної прози)» [1]. Однак, погоджуючись із австрійським

дослідником дитячого дискурсу Ернстом Зайбертом, зазначу: ще однією характерною рисою літератури сучасного періоду є саме «двозначність» [8], яка ускладнює внутрішньо-комунікативні інтеракції в рамках простоти мовної подачі послання до емансипованого читача. Коли говоримо про зміни, які прийшли в дитячу літературу, наголошуємо на тому, що дитина вже з ранніх років потребує до себе ставлення як до рівноправного співрозмовника. Дитина, в силу активного її залучення до соціокультурного життя через батьків, школу, ЗМІ і т.д., сьогодні вступає в діалог з дорослими вже зі значно більшим багажем інформації, ніж якихось десять років тому. Це означає, що до книжки для дітей чи підлітків сьогодні ставляться ще вищі вимоги: вона повинна конкурувати з іншими доступними медіа-засобами, без яких еволюція людини вже неможлива. З таких причин успішними і репрезентативними творами є ті, які не мають чітко прописаних адресатів, у яких «стерті межі» [7] між «літературою для дітей», «літературою для підлітків», «літературою для дорослих». В цьому розумінні спостерігається двозначність і, відповідно, складність творення для «недорослого» читача. Певною мірою це повернення до класичного прийому доби романтизму «книжки для всіх», який, очевидно, передбачає «сімейне читання». «Двозначність» у цій літературі, таким чином, передбачає бінарність адресування: твір, адресований дитячому читачеві, передбачає в полі рецептивної свідомості різновікового читача - дитячого і дорослого. Однак, цю літературу жодним чином не можна плутати із літературою, первинно створеною для дорослого, але яка лише згодом увійшла в коло дитячого читання. Література, первинно створена для дитячого читача, ініціює рефлексивне поле для самоідентифікації саме дитиною чи підлітком, а для дорослого - лише пропонує моделі спілкування з ним залежно від актуальних проблем та потреб.

Ще складніша ситуація з літературою для юнацтва, від якої підлітки очікують «дорослості», але яка, знову ж таки, ще не може повною мірою на мовленнєвому рівні задовольнити їхні амбіції. Вона в жодному разі не може повчати, лише повинна допомогти підліткам у самопізнанні, формуванні певного ставлення до себе, самоствердженні, підвищенні самооцінки та ін.: «У взаєминах зі старшими підліток претендує на рівноправність і може йти на конфлікти, відстоюючи свою «дорослість». Почуття дорослості виявляється і в прагненні до самостійності, бажанні відмежувати якомога більше сторін свого життя від «зазіхань» батьків. Особливо це стосується взаємин з однолітками і навчання. Крім того, з'являються власні погляди, смаки, оцінки, власна лінія поведінки» [4]. Все це, орієнтуючись на вікову психологію, і пропонує сучасна література, первинно створена саме для юнацтва. Тоді як дитяча література черпає насагу для розвитку у традиціях з фольклору та усної народної творчості, література для юнацтва - заповнює художній світ картинами з раціонального, реального, або ж ірраціонального, вже навіть комп'ютерного світу, але того світу, який є їй близьким і в якому вона може розпізнати власну історію.

Література

1. Гнідець У. Специфіка комунікації у літературі для дітей та юнацтва (на матеріалі сучасної німецькомовної прози).: Дис. канд. наук: 10.01.04 - 2008.
2. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. - К. ВЦ «Академія», 2006. - 752 с.
3. Нестлінгер К. Маргаритко, моя квітко. - Львів: ЛА «ПІРАМІДА», 2004. – 388 с.
4. Скрипченко О.В., Долинська Л.В., Огороднійчук З.В. та ін. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник. - К.: Каравела, 2009.- 400 с. http://pidruchniki.com.ua/13990507/psihologiya/vikova_ta_pedagogichna_psihologiya_-_skripchenko_ov
5. Сорокопуд В. «Життя непросте, коли тобі тринадцять...», або Що читають сучасні підлітки // «Дзеркало тижня» №40, 25 Жовтень 2008.
6. Шалагінов Б., Назаров Н. Великий світ маленького дитинства. // «Всесвіт», 2008, №5-6 - С. 166-171.
7. Ewers H-H. Grenzverwischungen und Grenzüberschreitungen //JuLit, 3/1997. - S.4-19
8. Seibert E. Doppelsinn und Mittelstellung in der modernen Kinder- und Jugendliteratur // Kinder- und Jugendbuchforschung. - Frankfurt am Main: Peter Lang, GmbH, 2004. - S.60-68.